

MUAMMA ve DİVAN EDEBİYATINDAKİ SEYRİ

M. A. Yekta SARAÇ

Muamma «ayn, mim, ye» olan kelime kökünün tefil babındaki ism-i mefulüdür. İki gözün kör olması manasındaki¹ yani nesnelere gözün idrakine kapanmasını ve gizlenmesini ifade eden «amiye» kelimesi tefil babına nakledildiğinde «kişiye bir şeyi gizlemek ve onu ona karışık göstermek» manasını kazanır². Bu gizlenen ve saklı tutulan şey de -şürden de öte, mutlak anlamda muamma olarak adlandırılır. Şiirde şairin şiirinin manasını kapalı tutması, gizlemesi ta'miye yapması olarak ve bu mana da gizlenen nesne, şahıs vb.- muamma olarak isimlendirilir. Bu bakımdan meseleye yaklaştığımızda lügaz, melahin, ehacî de farklı istikametlerden de olsa muammanın bir parçasıdır, denilebilir³.

Bir edebî şekil olarak muammanın istilâh anlamı ise kısaca «Remz ve imâ yoluyla bir isme delalet eden mevzun söz»dür⁴. Cürcani muammayı «Sevgilinin veya diğer bir şeyin isminin tashîf, kalb, hisab veya başka bir yolla beyitte gizlenmesidir.» şeklinde tarif etmektedir⁵. Bu şekilde bir ismin gizlenmesinin ise zevk-i selime uyması ve zihnî o manaya intikalinin mümkün olması gerekmektedir. Lamiî muammayı tarif ederken buna işaret etmektedir: «İstilahat-ı zürefâ ve itibar-ı urefada şol kelama derler ki bi -tariki'r-remzi ve'l-imâ istihrac-ı isme işaret buluna, bir

1 Mütercim Asım, *Kanus Tercemesi*, c. 2. s. 1091, (İstanbul, 1304).

2 *Lisanu'l-Arab*, c. 12. s. 100. (Beyrut, tarihsiz) Tarih düşürme sanatında ta'miyenin fark-Belagat-ı Osmaniye Ahmed Cevdet, s. 181, (İstanbul 1299).

3 bkz. M. Sadık Rafîî, *Tarihü'l-Adab'l-Areb*, c. 2. 431, (Kahire, 1954).

4 Muhammed Ali b. Ali Tehânevî, *Keşşâfu Istilahat'l-Fîmun*, c. 2. s. 1082, (Kalküte, 1862).

5 S. Şerif Cürcanî, *Tarifat*, (İstanbul, 1318).

vech ile ki tab'-ı selim ve zihn-i müstakim anı müstahsen ve makbul tuta»⁶.

Tariflerden muammanın mevzun söz olması gerektiği anlaşılmaktadır. Nesirde de bir ismin gizli şekilde ifadesi mümkün olmakla birlikte yaygın değildir. Lamiî Çelebi *Risale-i Mirâtu'l-Esmâ*'da muammanın mensur olabileceğini de yazar ve örnek verir⁷. Bununla birlikte bu örnek nesirde de muamma ortaya koymanın imkan dahilinde olduğunu göstermekte olup muammanın manzum olduğu hükmünü değiştirmemektedir. Aynı konuyu Rûmuzî Bey, *Muamma Risalesi*'nde şöyle açıklamaktadır : «Kavâid-i muammanın cereyanı ekseriya kelâm-ı manzum zımnında vaki olup kelâm-ı mensurda şüyu nedret üzre olmağın en-nadir ke'l-madum muktezasınca bazı üstadân-ı mütekaddimîn manzum kaydın tarife dahil kılmışlar»⁸.

Muammâ beyitlerinde çoğunlukla bir isim gizlenmekle beraber birden fazla ismin hatta yüze yakın ismin bir beyitte gizlendiği de olur⁹. Genellikle muammayı son mısra ihtiva etmekle beraber bazen birinci mısradadır, bazen de her iki mısraa yayılabilir.

Muamma genellikle bir beyitle yazılmakla beraber birden fazla beyitle yazılanlar da vardır. Tek beyitle yazılanlar kafiyeleli musarra beyitlerdir. İki beyitle olanlar aa ba şeklinde kafiyelelendiği gibi ab cb şeklinde de kafiyelelenebilir.

Maksudun imâ ve ihfa yoluyla (ta'miye) ifadesi noktasında muamma ile lügaz birleşmekle beraber¹⁰ aralarında bir takım farklar vardır. Muammada bir şeyin - şahsın ismi lügazda ise zatı kastedilir¹¹. Ayrıca lügaz süal şeklinde olmasıyla da muammadan farklıdır¹².

6 Lamiî *Risâle-i Mirâtü'l-Esmâ*, İ. Ü. Ktb., T. Y. 9944.

7 Lamiî, a.g.e., a.y.

8 Rûmuzî Bey, *Risale-i Muamma*, İ. Ü. Ktb. T. Y. 1890.

9 *Keşfü's-Zünun'da Elfiyetü's-Şerif* isimli muamma kitabında tek bir beyitten bin ismin çıktığı nakledilmektedir. bkz. Katip Çelebi, *Keşf el-Zünun*, c. 2, s. 1740, (İstanbul, 1971).

10 Lügaz : Asıl maksadı gizlenmiş ve manası başka bir şeye benzetilmiş söz, karışık söz (el-kelâmü'l-mülebbes), *Lisanü'l-Arab*, c. 12, s. 100.

11 «Maksud bir şeyin ismi olup zatı olmasa; gerek insan, gerek sair hay-

Muammada kastedilen ismin harflerine, lügazda ise vasıflarına işaret vardır¹³. Burada nadir de olsa tesadüf ettiğimiz lügaz tarzında muamma (= muamma be-r tarik-i lügaz) lara da işaret etmemiz lazımdır. Muammaya verilen en meşhur misallerden olan «Bende yok sabr u sükûn sende vefâdan zerre /İki yokdan ne çıkar fikr edelim bir kerre» (= Nabi) beyti bir süali zımmen de olsa bulundurması bakımından lügaz, bir mevcudun zatı değil ismi maksud olması bakımından muamma olarak adlandırılmaya müsaiiddir. Diğer bir ifade ile bu beyit muamma için doğru bir misal olmayıp ancak muamma be/r-tarik-i lügaz'a misal olabilir.

Gerek muamma gerekse lügaz Beyan ilminin fûrûundandır. Beyan ilmi lafız mana münasebetinin lafzın vaz'olunduğu manaya delâleti olan vaziyeye dışında iltizamiyye ve tazammuniyye ile olan şeklini de ele alır. Diğer bir ifade ile maksadın yalın halde veya dolaylı ve üstü kapalı şekilde ifade edilişi Beyan'ın mevzuudur. Muammada da mütekellim gizliliğin nihai noktasında maksadını ifade eder.

Muammada lafızların vaz'olunduğu ilk/düz anlamlarının (meânî-i üvel) bütününün delâleti ile mütekellimin bu heyetten asıl muradı arasındaki alâkalar bilinen teşâbüh ve mecaz alâkalarının dışında, başka vasıta ve bilgilerle çözümlenip anlaşılabilir halde yani karmaşık bir niteliktedir. Bu ise zihnin o manaya intikalini son derece güçleştirmektedir. Bu noktadan bakıldığında muammanın, belagatın lâzım-ı gayr-ı müfârikî fesahati ihlal eden bir ifade tarzı olduğunu söylemek mümkündür. Zira muamma bahsettiğimiz hususiyetleri ile tabii olarak takîd-i manevîyi bünyesinde bulundurmaktadır. Her ne kadar maksadın «remz ve imâ yoluyla ifadesi»

van ve a'yandır, ona muamma dirler.» bkz. Taşköprü-zâde, *Mevzuâtü'l-Ulum*, c. 1, s. 298 vd., (İstanbul, 1313).

12 «Lügaz, süal tariki ile olmasının dışında muammaya benzer». Reşid Vatvat'tan naklen, Tehanevî, a.g.e., s. 1083; «Lügaz süal tarikiyle gelmesinin dışında muamma gibidir». Cürcanî, a.g.e.; «Muammadan farkı süal tarikiyle olur.» Mütercim Asım, a.g.e., (Bundan ötürü muamma konusunda verilen bazı örneklerin (meşhur Nabi örneği gibi) bu açıdan ele alınması ve muamma olup olmadığı üzerinde durulması icap ediyor.) Ayrıca söz konusu ettiğimiz Divan edebiyatındaki muamma ile şekil, konu ve usul yönünden farklı olan Aşık edebiyatındaki muammayı birbirinden ayırdetmemiz gerekir.

13 Bedevi Tabane, *Mu'cemü'l-Belagatü'l-Arabiyye*, c. 2 (Riyad, 1982) s. 578.

kaydı tarifinde mevcut ise de «remz» ve «imâ» da (bunları ıstılah/terim olarak kullanıyoruz) melzûmdaki kapalılık ve lâzım ile melzum arasındaki vasıtalar daha farkedilebilir ve anlaşılabilir seviyededir.

Muammada takib edilen -yukarıda açıkladığımız ifade- tarzı maksûdun neredeyse anlaşılabilmesi neticesini doğurduğundan muammaların başına umumiyetle ta'miye olunan isim yazılır. Bu anlaşılma güçlüğü'nün doğurduğu ikinci netice «muammâ-gûy»luk nasıl bir maharet kabul edilmişse «muammaküşâ»lığın da öylece mühim bir husus kabul edilmesidir. Gerçekten de tezkirelerde bazı şairler sadece «muamma-gûy»lukla tavsif edilirken diğer bazı şairler de bu vasfın yanısıra «muammâ-küşâ» yani muamma çözücülükle de tavsif edilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında muammanın Beyan ilminde mütalaa edilmesi garip görünebilirse de -gizli de olsa- bir ifade yolu olan muammanın ifadede acziyete değil maharete işaret ettiği unutulmamalıdır. Bununla birlikte bu her iki sanata belagat kitaplarında fazlaca yer verilmemiştir¹⁴.

Muamma hisse değil zihne ve zekaya hitap etmektedir. Bundan ötürü Taşköpri-zâde «(muamma ve lügazın) menfaatleri riyazet ve takvim-i ezhan ve fehm-i dakayika itiyad ve imtihandır» demektedir¹⁵, Sümbül-zâde Vehbi de oğlu için yazdığı Lutfiye'de «Yokdur onun gibi bir fenn-i lezîz/Zihnin ehl-i dilin eyler teşhîz/Mülk-i İranda be-gâyet makbûl/Bilmeyen şâir olur pek medhûl» mısralarını söylemektedir.

Muammanın ne şekilde tertip edileceği ve ne şekilde hall edileceği bir takım usullere bağlıdır. Muamma fenninde bu usulün ismi ameldir. Cami'ye (öl. 898 H, 1492 M) nazaran bu amellerin sayısı üçtür. Cami'den sonra gelen bu sahadaki üstadlar tezyilî isimli bir dördüncü amel daha ilave etmişlerdir. Bu amellerin kısaca izahı şöyledir¹⁶ :

14 «Çendân ana iltifat-ı bülegâ olmamışdır.» Taşköpri-zâde. a.g.e., a.y. Cevdet Paşa ise muamma ve lügazı «Sanayi-i Bediiyye» başlığı altında zikreder. bkz. Cevdet Paşa, a.g.e., a.y.

15 Taşköpri-zâde, a.g.e., s. 300.

16 Ali Nihat Tarlan bu amelleri örneklerini vererek izah etmektedir. bkz. Ali Nihat Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma* (İstanbul, 1936).

1 — Amel-i tahsilî : Gizlenen ismin harflerini verir. Tansis-tahsis, tesmiye telmih, teradüf, iştirak, teşbih ve istiare, hisab-ı cümel (ebced hesabı), kinaye olmak üzere dokuz kısma ayrılır.

2 — Amel-i tekmiî : Gizlenen isme delalet eden, bulunan harf ve hecelerin nasıl yan yana getirileceklerini, bunların hazf ve kalb şekillerini verir. Telif, iskat ve tahlis, kalb olmak üzere üç kısmı vardır.

3 — Amel-i teshîlî : Muammanın hallini kolaylaştıracak usulü verir. İntikad, tahlil, terkib ve tebdil olmak üzere beş kısımdır.

4 — Amel-i tezyilî : Gizlenen isme hareke, sükün, şedde vb. verir. Tahrik, teskin, teşdid, tahfif, med, kasr olmak üzere altı kısımdır.

Rumuzî Bey ise risalesinde : «Nazım-ı muammanın emreyne ihtiyacı zarurîdir. Evvelâ tahsil-i hurûfa ki madde menzilesindedir. Saniyen riayet-i tertibe ki suret mesabesindedir. Emr-i evvele müteallık amele tahsilî; emr-i saniye müteallık amele tekmiî diye tesmiye etmişlerdir» diyerek bu ikisini asıl, diğerlerini bunlara yardımcı unsurlar olarak kabul etmektedir¹⁷.

Muamma muahhar bir edebî maharettir. Arap edebiyatında ortaya çıktığı kesin olmakla birlikte ilk kimin vaz ettiği meşhurdur. Araplar bunu aruzun vaznı Halil b. Ahmed'e nisbet ederler¹⁸ Cemalüddin b. Nübâte'nin (öl. H. 798) *Şerhu'l-Uyun*'da zikrettiğine göre bir Yunanlı'nın gönderdiği mektubu çözmek için uğraşması neticesi muamma ortaya çıkmıştır. Halil b. Ahmed mektubun Allah'ın adıyla başlaması gerektiğini düşünerek mektubun dilini çözmüştür. Halil'den sonra dağınık olarak muamma örnekleri görülmekle¹⁹ ve Arap edebiyatında muammaya rağbet edenler olmakla beraber²⁰ bunun tedvinine kimse eğilmemiştir. Bunun sebebini muam-

17 Rumuzî Bey, a.g.e., v. 2b.

18 İranlılar ise Hz. Ali'ye atfederler. Taşköprü-zâde bunu reddetmektedir. Bkz. Taşköprü-zâde, a.g.e. c. 1 s. 301.

19 Sea'lebî'nin *Yetimü'd-Dehr* isimli eserinde bir çok muamma vardır.

20 Arap Edebiyatında muammanın ilk üstadları için bkz. K. Edip Kürkçüoğlu, *Fuzulî'nin Muamma Risalesi*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Mecmuası, sayı 1, s. 7, (Ankara. 1949).

manın Arap edebiyatındaki yerini gösteren Cahız'ın «Muamma mühim bir şey değildir»²¹ sözünde aramak gerekir. Cahız bu fikrine Nazzam gibi her ilimde kudret sahibi olan alimlerin muamma yazmamasını mesned gösterir²².

Muammanın İranlılara geçtiğinde müstakil bir ilim olarak ele alındığını, kaidelerinin tesbit edildiğini görüyoruz. Muammanın ilk olarak Şerefeddin Ali Yazdi'nin (öl. 858 H., 454 M.) tedvin ettiği ileri sürülmektedir. Hatta bu sebeple muammanın vazı olduğu da söylenir. Onun ortaya koyduğu prensipleri daha da genişleterek bu sahada eser veren Abdurrahman Cami (öl. 898 H., 1492 M.) den sonra ise muamma artık rağbet edilen bir maharet halini almıştır. Mir Hüseyin Nisabûrî ile ise en ileri seviyeye ulaşır. Gariptir ki muamma İran Edebiyatında tedvin ve kaideleri tesbit edildikten sonra tekrar Arap edebiyatına tercüme yoluyla girmiştir. Kutbüddin el-Mekki bu sahada *Kenzi'l-Esmâ fi Keşf'l-Muamma* isimliyle Arapça eser veren ilk şahıstır. Daha sonra talebesi Abdurrahman b. Ahmed, *et-Tırazu'l-Esmâ alâ Kenzi'l-Esmâ* isimliyle bir risale daha yazmıştır²³.

Muamma Türk Edebiyatına da İran Edebiyatından gelmiştir. Muamma kaidelerinin en ince teferruatına kadar kaydedildiği İran coğrafyasında Hüseyin Baykara devrinde Ali Şir Nevayî'nin muhitinde toplanan Türk ve İran şairleri fenn-i muammaya çok önem vermişler, eserler ortaya koymuşlar, mevcut telifata şerhler yazmışlardır²⁴.

Bilindiği kadarıyla Anadolu sahasında ilk muamma söyleyen II. Murad devrinde yaşayan ve Türkçede bilinen ilk Mesnevî mütercim ve şarihi olan Muînî b. Mustafa'dır. Muînî'nin H. 1436 yılında telif ettiği Mesnevî-i Muradiye isimli eserindeki muamması şudur²⁵ :

21 M. Sadık er-Rafî, a.g.e., s. 432.

22 Bedevî Tabâne, a.g.e., s. 579.

23 M. Sadık er-Rafî, a.g.e., s. 435.

24 Ali Nihad Tarhan, a.g.e., s. 3.

25 *Muînî'nin Mesnevî-i Muradiyesi*, Prof. Dr. Kemal Yavuz, Basılmamış Doktora Tezi. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi. İstanbul:1977.

Min Bâzn Muammeyâtihî

Sıdk u ihlas u ışkı mezheb idin
 Nefs ü ehvâ vü şevkı merkeb idin
 Taleb it hakkı rûhı talib idüp
 Rabbi matlûp kalbi matleb idin
 Seyr-i çarh eyle bin Burakı gönül
 Berkı na'l it nücûmı kebkeb idin
 Melik-i mülk-i lâ-mekânî ol
 Melek ol her felekde kevkeb idin
 Kâsib-ı ayn u şîn u kâf olup
 Hasılı kâf u nunı mekseb idin
 Ser-te-ser ezber eyle defter-i dost
 Var meveddet evini mekteb idin
 Tıfl-ı dil vahdet ebcedin okusun
 Aklunı cedd ü rûhını eb idin
 Kalem it kirpügünü bu ebced için
 Ciğerün kanını mürekkeb idin
 Hı vu tı eyle harf-i huttiyi
 Hevvezi heykel-i mahabbet idin
 Kelemen mimi me'menün olsun
 Saafas fisini muhatıb idin
 Karâşat râsıla sirişt eyle
 Toprağın tînini mutayyeb idin
 Sahhazun zalını Muîn idinüp
 Ebcedün ahirin murâkab idin
 Mey-i Abdurrahîmden içesin
 Ruz u şeb ışk camını leb idin

Daha sonra II. Bayezid devri alimlerinden Amasyalı Muniri'nin muamma yazdığını biliyoruz. (İ. Ü. Ktp. T. Y. 169). Bunları takiben muamma yazan şairlerimiz ise şunlardır²⁶.

²⁶ Bu liste *Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu* taranarak oluşturulmuştur. Şairin en fazla muamması bulunan divan nüshası gösterilmiştir. Bu listeyi vermekten maksadımız sadece tarihî seyir içinde muammaya verilen önem hakkında bir fikir vermek olup edebiyatımızda muamma yazan şairleri tam olarak tespit edip vermek olmadığından *Türkçe Divanlar Kataloğu* ile iktifa edilmiş ve üzerinde tez yapılan, neşri gerçekleştirilen divanlar incelemeye alınmamıştır.

Lamî : (öl. 938 H., 1531-32 M.) Ali Emiri, Manzum Eserler (Millet Ktb.) 380.

18 Muamma

Hüdayî : (öl. 978 H., 1570-71 M.) Ali Emiri, Manzum Eserler (Millet Ktb.) 508.

14 Muamma

Ubeydî : (öl. 980 H., 1572-73) İ. Ü. Ktb. T. Y. 631.

163 Muamma

Emrî : (öl. 983 H., 1575 M.) Lala İsmail (Süleymaniye Ktb.) 589.

611 Muamma

Âlî : (Gelibolu) : (öl. 1008 H., 1600 M.) Ali Emiri, Manzum Eserler (Millet Ktb.) 271.

21 Muamma

Bakî : (öl. 1008 H., 1600 M.) Esad Efendi (Süleymaniye Ktb.) 2610.

1 Muamma

Ruhî : (öl. 1014 H., 1605-1606 M.) Pertev Paşa (Millet Ktb.) 396.

1 Muamma

Yahya Efendi : (öl. 1053 H., 1648 M.) Hüsrev Paşa Ktb. 570.

3 Muamma

Fehim-i Kadim : (öl. 1058 H., Hazine Ktb. (Topkapı) 936.

6 Muamma

Feridun : (öl. 1069 H., 1658-59) Lala İsmail (Süleymaniye Ktb.) 470/1.

2 Muamma

Vecdî : (öl. 1072 H., 1661-62) İ. Ü. Ktb. T. Y. 391/4.

16 Muamma

Nedim-i Kadim : (öl. 1081 H., 1670-71 M.) İ. Ü. Ktb. T. Y. 462.

2 Muamma

Nâmî-i Nakşebendî : (öl. 1084 H., 1673-74 M.) İ. Ü. Ktb. T.Y. 770.

6 Muamma

Nazik : (öl. 1098 H., 1686-87 M.) Hacı Mahmud (Süleymaniye Ktb.) 3511.

7 Muamma

Fasih Dede : (öl. 1111, H., 1699 M.) İ. Ü. Ktb. T.Y. 5540.

5 Muamma

Nazmî : (öl. 1112 H., 1700-701 M.) Revan Ktb. (Topkapı) 769.

130 Muamma

Halim : XVII yy. Hüsrev Paşa (Süleymaniye Ktb.) 258.

20 Muamma

Yârî : XVII yy. Ali Emirî, Manzum Eserler (Millet Ktb.)

29 Muamma

Nakşî : (öl. 1114 H., 1702 M.) Esad Efendi (Süleymaniye Ktb.) 2709.

41 Muamma

Abdî : (öl. 1122 H., 1711 M.) İ. Ü. Ktb. T.Y. 5537/6.

5 Muamma

Nabî : (öl. 1052 H., 1642 M.) Ragıp Paşa Ktb. 1113.

199 Muamma

Nesib Dede : (öl. 1126 H., 1714 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 288/1.

59 Muamma

Faik : (öl. 1127 H., 1715 M.) Emanet Ktb. (Topkapı).

5 Muamma

Nehcî : (öl. 1127 H., 1715 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 188.

23 Muamma

Sakib : (öl. 1129 H., 1716-17 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 707.

5 Muamma

Vahyî : (öl. 1130 H., 1718 M.) Ali Emiri, Manzum Eser. (Millet Ktb.) 924.

56 Muamma

Kamî : (öl. 1136 H., 1724 M.) Ali Emiri, Manzum Eser. (Millet Ktb.) 373.

21 Muamma

Sâmî : (öl. 1146 H., 1133-36 M.) Esad Efendi (Süleymaniye Ktb.) 2644.

5 Muamma

Ishak : (öl. 1147 H., 1734 M.) Veliyüddin Efendi 2675.

1 Muamma

İzzet Ali Paşa : (öl. H., 1147) Hacı Mahmut Ef. (Süleymaniye Ktb.) 5153.

2 Muamma

Salih : XVIII yy. in ilk yarısı, Esad Efendi (Süleymaniye Ktb.) 227.

27 Muamma

Nahifî : (öl. 1151 H., 1737 M.) Y. Tefik Efendi (Süleymaniye Ktb.) 307.

3 Muamma

Velî : (öl. 1151 H., 1737 M.) Ali Emiri, M.E. 486.

15 Muamma

Edip : İ.Ü. Ktb. T.Y. 49.

36 Muamma

Salim : (öl. 1156 H., 1743 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 184.

19 Muamma

Re'fet : (öl. 1158 H., 1745 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 549/2.

1 Muamma

Neylî : (öl. 1161 H., 1748 M.) Halet Efendi (Süleymaniye Ktb.) 173.

31 Muamma

Levhî : (öl. 1165 H., 1751-52 M.) Ali Emirî, Manzum Eserler. (Millet Ktb.) 386.

12 Muamma

Esad Efendi : (öl. 1162 H., 1748 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 1707.

43 Muamma

Hâtem : (öl. 1168 H., 1754 M.) Ali Emirî, Manzum Eserler. (Millet Ktb.) 125.

86 Muamma

Nevres-i Kadîm : (öl. 1175 H., 1761 M.) Ali Emirî, Manzum Eserler, (Millet Ktb.) 467.

56 Muamma

Haşmet : (öl. 1182 H., 1768-69 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 2893.

12 Muamma

Hakim : (öl. 1184 H., 1770-71 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 1224.

1 Muamma

Nazirâ : (öl. 1188 H., 1774 M.) Lala İsmail (Süleymaniye Ktb.) 493.

231 Muamma

Fatnat : (öl. 1194 H., 1780 M.) İ. Ü. Ktb. T.Y. 214/3.

36 Muamma

Sabih : (öl. 1198 H., 1783 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 271.

18 Muamma

Nurî : XVIII yy. İ.Ü. Ktb. T.Y. 348.

1 Muamma

Y. Tevfik Efendi: (öl. 1205 H., 1791 M.) Y. Tevfik Efendi (Süleymaniye) 296

11 Muamma

Zaik : (öl. 1269 H., 1825 M.) Ali Emiri, Manzum Eserler (Millet Ktb.) 136.

2 Muamma

Zekayî : (öl. 1227 H., 1812 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 2832.

1 Muamma

Ziver : (H. 1290-1873 M.) İ.Ü. Ktb. T.Y. 1242.

4 Muamma

Divan edebiyatında bu sanat 15 yy. dan itibaren görülmekle beraber asıl 16 yy. da inkişaf etmiştir. Bunun tarihi seyri hakkında bize Hasan Çelebi kıymetli malumatlar vermektedir. Hasan Çelebi'nin anlattığına göre Yavuz Sultan Selim'in İran ve Azerbeycanı fethetmesi ile bu ülkelerde bulunan her fennin meşhur kişileri Anadoluya gelmişlerdir. Bunlar arasında muamma-gûy ve muamma-küşâ pek çok kişi vardı²⁷. İşte bu kişilerin muammanın inkişafında rolü olduğu söylenebilir. Yine bu dönemde Muammayî isimli şairin kendisi namına bir muamma risalesi yazmasından Sultan Selim çok memnun kalarak kendi ülkesinde de bu sahada mahir bir şairin yetişmesinden duyduğu sevinç ile Muammayî'ye üç yüz filori ihsan etmiştir²⁸. Fakat bu şair Türk edebiyatının bu sahadaki en büyük üstadı olan Emrî'nin yetişmesi ile ününü kaybetmiştir²⁹.

Emrî'nin muamma ile temasının nasıl başladığını Hasan Çelebi, Tezkire'sinde şöyle anlatmaktadır : Diyar-ı Rumda evvelâ

27 Hasan Çelebi, a.g.e. c. 2, s. 914.

28 Hasan Çelebi, a.g.e., a.y.

29 Hasan Çelebi, a.g.e., a.y.

Mirâne muamma söyleyen ve muammâ-küşâ olan Emrî ile Hasan Çelebinin babası Ali Çelebi'dir. Ali Çelebi Edirne'de Üç Şerefeli Medresesinde Merhaba Efendi'nin danışmendi iken Emrî ile tanışır. O dönemde muammaya o kadar önem verilmezmiş. Bu iki arkadaş muamma fennine önem verip bu sahada eserler ararlar. Sonunda zurefa-yı Acemden Mir Hüseyin Nisaburî'nin muamma risalesini bulurlar. Bu risaleyi Emrî okur, Ali Çelebi istinsah eder. Daha sonra üzerinde çalışırlar. Nihayet Emrî bu sanatı ilerleterek şöret kazanır³⁰.

Gerçekten de Emrî'nin bu sahadaki şöreti kendisinden önce muamma yazarları unutturduğu gibi kendisinden sonra gelenler arasında da bu sanatla onun kadar uğraşan olmaması Divan Edebiyatında Emrî'nin muamma şairi olarak tanınmasına ve bu sahanın üstadı kabul edilmesine sebep olmuştur.

Sehi'den onun daha genç yaşta iken «muamma katında mahir bir yiğit» olduğunu öğreniyoruz³¹ Riyazi onun «kavaid-i fenn-i muammayı» intikad-ı tam ile tekmil ve tahsil idüp üstad-ı benâm» olduğunu söylemektedir³². Hasan Çelebi onun muammalarını Mir Hüseyin'kilerden üstün tutmakta³³, Aşık Çelebi de aynı şekilde onu Mir Hüseyin ile mukayese etmekte³⁴, Âlî de onun hakkında «şâir-i hayal-engiz ve muammâ-gûy-ı meâl-engiz olup ol fende rütbesi Mir Hüseyin-i Muammayî rütbesine beraber ve bazıları kavlince ziyade ve ber-terdür» demektedir³⁵.

Muammanın Anadolu sahasında alâka görüp yaygınlaşmasında İran ve Azerbeycan'dan gelen şairlerin yanısıra bu mevzu ile alâkalı yazılan eserlerin de rolü olmuştur. Bu eserlerden birisi Şebistân-ı Hayal'dir. Fettah Nisâbûrî'nin bu eserini İznikli Kurbi'nin tercüme ettiğini Latifi'den öğreniyoruz³⁶. Latifi, Emri'yi değerlen-

30 Hasan Çelebi, a.g.e., s. 681.

31 Sehi, *Hest Bihist*, nşr. Günay Kut, Cambribge (USA) 1978, s. 303.

32 Riyazi, *Riyazu's-Şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp. nr. 3724, vr. 271.

33 Hasan Çelebi, a.g.e., a.y.

34 Aşık Çelebi, *Deşâiru's-Şuarâ*, Nşr. G. U. Meredith Owens, (Londra 1971) vr. 46b.

35 Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, İ. Ü. T.Y. nr. 2377, vr. 178b.

36 Latifi, a.g.e., s. 274. Latifi bu şair hakkında «lügaz ve muammaya müteallık hassa tasarruflar itmıştır, demektedir.

dirirken bu husus ile ilgili olarak «Bedâyi-i nazmiyesi üslûb-ı Şebistân-ı Hayâl'dir»³⁷, Hasan Çelebi de «Eşârı muamma-misal ve üslûb-ı Şebistân-ı Hayâl üzeredir» demektedir³⁸.

Türk Edebiyatında muamma söyleyen şairlerin yanısıra bu fennin kaidelerini tesbite ve şerhlere de yönelenler olmuştur. XVI yy. şairlerinden Cami-i Rum ünvanını alan Lami'î muammâ üstadı Mir Hüseyin Nisaburî'nin Esmâu'l-Hüsna'sını şerhetmiştir. Sürurî Mustafa Efendi de Mir Hüseyin ile Molla Cami'nin muammalarını şerhetmiştir. Türk Edebiyatının zirve şahsiyetlerinden Fuzulî de hem muamma yazmış hem de konuda bir risale meydana getirmiştir³⁹.

Bununla birlikte inkişaf ettiği 16 yy. da bile muamma'nın «bî-netice ve bî-meâl fen» olarak yerildiğini de görmekteyiz⁴⁰. Böylece taklid neticesi oluşan edebî bir moda diyebileceğimiz muamma sonraki devirlerde gittikçe önemini kaybetmiştir. Yine de divan tertip edenler her fenden behreyab olduklarını göstermek için divanlarında az da olsa muammaya yer vermişlerdir. Hatta Namık Kemal'in bile kendi ismine muamma yazdığı görülmüştür⁴¹. Fakat bu örnekler mevzîi kalarak muammaya eski önemini iade edecek bir kesafetten mahrumdurlar.

Bu konuda son olarak muammacılığa Divan edebiyatının belli bir döneminde revaç bulan bir edebî teknik, şekil ve maharet olarak bakarak onun sanat bakımından ehemmiyetsiz kabul edilmemesi ve muammanın ekseriyâ aşıkâne yazılmış beyitlerde gizlendiği ve teşbih unsurları açısından zengin ve mühim malzeme taşıdığı için bu şiirlerin sanat yönünün ihmal edilemeyeceğini söylemek gerekmektedir.

37 Latifi, a.g.e., s. 94.

38 Hasan Çelebi, a.g.e., s. 175.

39 bkz. K. Edip Kürkçüoğlu, a.g.e. A. Nihat Tarlan ise «Fuzulî, Bâkî gibi büyük şairlerimiz lügazlar, muammalar yazmamıştır» demektedir. bkz. A. Nihad Tarlan, a.g.e., s. 9.

40 Ali, a.g.e., a.y.

41 «Bir katre mâ düşünce gülün kalb-i pâkine/Nâmım yazıldı her varak-ı tâb-nâkine» (= Kemal).